

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR
Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler

İletişim Yayınları 2696 • Araştırma-İnceleme Dizisi 443
ISBN-13: 978-975-05-2529-2
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora, Aybars Yanık
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Bedirhaniler, Cemilpaşazadeler
ve Cegerxwîn'in de bulunduğu Xoybun üyeleri
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR

Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler

Yanlış Yorumların Gölgesindeki Ehmedê Xanî'ye Sahih Bir Yaklaşım

AYHAN TEK

Ehmedê Xanî (1651-1707), Kürtler ve Kürt edebiyatı hakkında yazılmış kaynaklarda kendisine ve eserlerine atıfta bulunulan isimlerin başında gelir. Bu yönüyle –ölümü üzerinden üç yüz yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen– Ehmedê Xanî ismi sadece Kürtlerin değil, Kürtlere dair söz söyleyenlerin çoğunun gündeminde canlılığını korumaya devam etmektedir. Bu bakımdan bir şair, edip ve mutasavvıftan ziyade, sosyo-politik alan ile ilişkilendirilerek okunan Xanî'nin asıl profili ve söylemi kimi zaman geriye itilirken, kimi zaman da anakronik yaklaşımlarla, şairin mensup olduğu edebiyat geleneği dışından bakılarak, şaire ait olmayan bir kimlik kendisine yüklenmek istenmiştir. Bu elbette tek yönlü bir yaklaşım olmayıp, Xanî bazen bir Kürt milliyetçisi olarak sunulurken bazen de eserlerinde öne çıkardığı çok yönlü söylemlerinin sadece birine hapsedilerek diğer yönleri örtülmeye çalışılır. Bunun sonucunda da herkesin kendine uygun birer “Xanî” yarattığı görülür. Nitekim bazı yaklaşımlarda Kürtlüğüne dair bir şey söylenmeyip salt “süfi” profili görülebilirken, aksi durumlarda bütün dinî referanslarından sıyrılmış “Kürt milliyetçisi” kimliği de görülebilecektir. Bu bağlamda Kürt edebiyatı ve kültüründe önemli bir yere sahip olan Ehmedê Xanî'nin gerçek etkisinin gün yüzüne çıkarılma-

Ehmedê Xanî.

sı niyetini taşıyan bu yazıda, Xanî'nin Kürt edebiyatına katkıları ve bu edebiyatı taşımaya çalıştığı yüksek mertebenin yanı sıra, edebiyatına yönelik yanlış saptamalara da dikkat çekmeye çalışacağım.

Xanî'nin motivasyonu ya da bir Kürt kanonu inşa çabası

Bir şair olarak Ehmedê Xanî'nin Kürt edebiyatına katkısı ve günümüze kadar sürmekte olan etkisinin daha iyi anlaşılması, ancak onun iyi derecede hâkim olduğu ve eser verdiği klasik edebiyat geleneğini iyi analiz etmeye bağlıdır. Çünkü Xanî öncesi klasik Kürt edebiyatında aslında çok nitelikli metinler üretildiği ve –Fars şiirinin en güçlü ismi olan Hafız-ı Şirâzî'den (ö. 1390) daha yetkin olduğunu dile getiren Melayê Cizîrî (ö. 1640) (56) başta olmak üzere– güçlü pek çok divan şairinin Kürtçede eser telif ettiği görülür. Fakat bütün bunlara rağmen Ehmedê Xanî ismi, âdeta kendisinden önce Kürtçede bir edebiyat geleneği yokmuş ve bu gelenek kendisi ile başlamış gibi bir algı ile yorumlanır. Oysa Xanî, yaptığı işin –Kürt dili ile eser telif etmek bağlamında– yeni bir iş olmadığını altını çizmekle kalmamış, bununla beraber, *Mem û Zîn*'i yazmanın asıl amaçlarından birinin “Melayê Cizîrî'nin ruhunu diriltmek, ‘Eli Herîrî’ye (öl. 1570?) yeniden hayat vermek ve Feqiyê Teyran’a (öl. 1631) ebede kadar hayran kalacağı bir keyif vermek olduğunu” açıklamıştır (Ehmedê Xanî, 2005: 172). O vakit, Ehmedê Xanî'yi öncü, yani bir edebiyat kurucusu ve edebî baba kılan sebepleri tartışmak gerekir.¹ Diğer bir ifade ile şu şekilde sorulabilir: Xanî'yi kendisinden önceki şairlerden farklı kılan ve onu ön plana çıkaran özellikleri nelerdir? Bu açıdan Xanî'yi ve eserlerini farklı kılan özelliklerine geçmeden önce onun nasıl bir algı ile okunup tanıtıldığını görmemiz gerekiyor.

Ehmedê Xanî'ye biçilen modern elbiseler

Kendisine sadece şair kimliği üzerinden bakılsa bile, daha geniş bir ifade ile Ehmedê Xanî'nin Kürt edebiyatı açısından oldukça önemli bir isim olduğu söylenebilir. Buna rağmen *Mem û Zîn*'in ilk bölümlerinin 19. yüzyılın son yıllarında Mısır'da yayımlanan *Kürdistan* gazetesinde yayımlanmasının akabinde –ve özellikle de matbu bir eser olarak da ilk defa 1919 yılında İstanbul'da basılmasından sonra– (Ehmedê Xanî, 1919), Xanî'nin edebî etkisinin politik etkisinin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bu açıdan son yüzyılda Kürt milliyetçiliğinin “babası” olarak gösterilmeye çalışılan Xanî için oldukça büyük roller biçilmiş, ismine şairliğin çok ötesinde misyonlar yüklenmiştir. Örneğin Ce-

1 Ehmedê Xanî'nin edebiyat kanonu bağlamında “kurucu baba” olarak görülmesinin arka planını incelemeye çalışıp bu çerçevede *Mem û Zîn*'deki kurgusal tekniğini geleneğin sınırlarında kalarak modern kuramlarla okumaya çalıştığımız şu çalışmamıza (Tek, 2017) bakılabilir.

ladet Ali Bedirxan'ın (Azizan, 1941: 6), Molla Câmî'nin Mevlânâ'yı övdüğü bir rubaisinde² geçen “peygamber değıldir ama kitabı vardır” (Riyâz, t.y.: 147) sözünden hareketle *Hawar* dergisinde Ehmedê Xanî'yi Kürtlerin “hem millî hem de dinî peygamberi” olarak görmesi; yine felsefe ile ilgili herhangi bir eser yazmamış olmasına rağmen Aristo ve Farabî'den sonra gelen “üçüncü öğretmen” olarak tanıtılması³ gibi örnekler Xanî'nin ne kadar büyük bir “etki ve algı” alanı oluşturduğunu gösterir. Fakat aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi, bu algının Xanî'nin gerçek kimliğiyle uyuşmadığını belirtmek gerekir.

Yukarıdaki örneklerden daha enteresan ve sorunlu olan ise Ehmedê Xanî isminin yoğun bir biçimde “devlet” ve “devletsizlik” bağlamında kullanılması ve eseri *Mem û Zîn*'in bir aşk mesnevisinden ziyade, modern bir siyasetname metni olarak okunma gayretidir. Bunun en bariz örneklerinden birisi Faik Bulut'un Ehmedê Xanî'ye yaklaşımında görülür. Nitekim Xanî, kendisinden yüzyıllar öncesinde gerçekleştiği sanılan ve dilden dile anlatılan bir destanı mesnevi kalıbına uyarlayıp aşk hikâyesi olarak anlatırken bunu bir anlatıcı kimliği ile aktarır. Üstelik bu hikâyeyi, aşk mesnevilerinin kurgusal yapılarının bir gereği olarak, bir ravîden işitip aktardığını *Mem û Zîn*'in iki ayrı yerinde de açıkça söyler (Ehmedê Xanî, 2005: 390 ve 2295. beyitler). Ehmedê Xanî'nin anlatıcı kimliği ile bir “düşünür” olarak gerçek kimliğini birbirine karıştıran Faik Bulut da birçok araştırmacı gibi çok-katmanlı bir metin olan *Mem û Zîn*'i, mensup olduğu geleneğin bağlamından koparıp tekdüze bir eser olarak yorumladığı için, hikâyenin motiflerini ve olay örgüsünü âdetâ politik bir manifestonun yapıtaşları olarak okuyabilmiştir. Bu okuma neticesinde de klasik edebiyat sahasında eserler vermiş bir şair olarak Xanî'yi, Niccolo Machiavelli ve Thomas More gibi siyaset ve devlet aygıtının idari-politik sistemiyle ilgili alanlarında yapıtlar vermiş kişiler ile aynı bağlama oturtup, “devlet (kurma) tasavvuru” ile ilgili söyledikleri üzerinden söz konusu kişilerin bu konudaki düşünceleriyle karşılaştırmıştır (Bulut, 2003: 85-90). Aynı şekilde Türkçeye *Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği* ismiyle çevrilen eseriyle tanınan Ferhad Şakelî de Xanî'nin mesnevisinin ilk bölümlerinde dile getirdiği düşüncelerini modern dünyanın kavramları ile aşırı bir yorum tabi tutarak, *Mem û Zîn*'de görmediğimiz fikirleri Xanî'ye söyletecektir:⁴

[Xanî], *Mem û Zîn*'de, halkının çektiği sıkıntıları, ülkesinin bölünmesi ve iki imparatorluk tarafından (Osmanlılar ile [Safevî]ler) paylaşılması ve sömü-

- 2 Molla Câmî'ye nispet edilen bu rubai onun eserlerinde yer almaz. Şeyh Bahaî-i 'Amilî'ye ait rubainin bir versiyonu Molla Câmî'ye nispet edildiği sanılmaktadır.
- 3 Bu konuyla ilgili yazılmış ve Xanî'yi üçüncü filozof olarak, *Mem û Zîn*'i de bir manifesto metni şeklinde tanıtan eser hakkında daha fazla detay için bkz. (Mem, 2005).
- 4 Xanî'nin gerçekten bir devlet isteyip istemediği ve onun bir Kürt milliyetçisi olup olmadığını iyi çözümlen Bruinessen'in bu konudaki önemli tespitleri için bkz. (2005: 63-69).

rülmesini ve bu nedenle Kürtler[in] kendilerinin yönettiği bağımsız bir devletlerinin olmamasını, Kürt kültürüyle dilinin geri kalmışlığını ve bu nedenle giderek Kürt halkı arasındaki güçlü bağların yok olmasını destanlaştırma- yı amaçlıyordu (Şakeli, 1996: 58).

Ehmedê Xanî, elbette, *Mem û Zîn*'inde Kürt dili ve kültürünü çok iyi seviyelere çıkarma gayesi ile eserini telif ettiğini belirtip Kürtlere dair duygularını açıkça ifade eder. Bunu görmek için *Mem û Zîn*'in ilgili bölümlerine (5. ve 6. bölümler) bakmak yeterlidir. Üstelik Xanî, bu ve benzeri arzularını dil- lendirirken oldukça tutarlı ve iyi işlenmiş bir kurgu ile yerinde bir söylem kullanır. Fakat Xanî'nin eserini sadece bu iki bölümden müteşekkilmüş gi- bi okuyup onu kendi edebî bağlamından koparmak ancak "aşırı yorum"lara ve anakronik yaklaşımlar sergilemeye yol açar. Çünkü Xanî'nin eseri bir aşk mesnevisi olduğu için bu tarz eserler de hem aynı dil içinde hem de diğer dillerde yazılmış aşk mesnevileriyle karşılaştırılarak çözümlenebilir. Üstelik Xanî'nin dile getirdiği "anadil bilinci" gibi meseleler ilk defa *Mem û Zîn*'de de ortaya çıkmaz. Bu açıdan, Farsçanın edebî güç ve hâkimiyet alanına kar- şı başka dillerde yazılan eserlerde "kendi dilini" öne çıkarma ve Farsça ile yarışmanın yanı sıra, Farsça yazan şairlerle boy ölçüşme örneklerine klasik edebiyat geleneğinde de sıkça rastlanır. Diğer taraftan aşk mesnevilerinin dünyasına bakıldığında, örneğin aynı meselenin 1330 yılında Âşık Paşa'nın yazdığı *Garib-nâme* isimli mesnevisinde Türkçenin Farsça karşısındaki du- rumunu –Ehmedê Xanî'nin duyguları kadar "millî" olmasa da– onunkine benzer bir şekilde ve üç buçuk asır öncesinden dile getirdiği görülür (Yavuz, 2000: XXXV-XXXVI).⁵ Dolayısıyla Xanî'nin metnini, mesnevisinin söz ko- nusu bölümlerinde dile getirdiği düşüncelerinden yola çıkarak, "milliyetçiliği Fransız İhtilali'nden" önce ön plana getirilmiş bir metin olarak tanıtmanın bilimsel bir tarafı yoktur. Öte yandan, Xanî gibi gelenek içinde kalarak söz söyleyen şairleri bu geleneğin dışına çıkarıp yorumlamak da kişiyi yanlış dü- şüncelere sevk edebileceği gibi, o metnin (*Mem û Zîn*'in) gerçekten Xanî tara- fından yazılıp yazılmadığı şüphesine de götürülebilir.⁶ Fakat mesnevi geleneği

5 Âşık Paşa, 14. yüzyıl Anadolu'sunda Türkçeye değer verilmediğini, Türklerin muteber olmadık- larını aktarırken, Türklerin bile Türkçeyi anlamayıp ondan mahrum kaldığını şöyle ifade etmiş- tir: "Türk diline kimesne bakmaz idi / Türklerle hergiz gönül akmaz idi / Ta ki mahrum kalmaya Türkler dahi / Türk dilinde anlayalar ol Haki" (Yavuz, 2000; Büyükyıldırım, 2009: 167). İlginç- tir ki Kürdoloji çalışmalarında Ehmedê Xanî'yi Kürt milliyetçiliğine ekleme çabasının bir benze- ri olarak Türkoloji alanındaki bazı çalışmalarda da, Âşık Paşa ile geçen yüzyılın başında yayım- lanan ve Türk milliyetçisi çizgisiyle bilinen *Genç Kalemler* dergisi arasında bir irtibat kurma eği- limi mevcuttur (Büyükyıldırım, 2009: 169).

6 Martin van Bruinessen, Xanî'nin *Mem û Zîn*'in girişindeki düşüncelerinin kendisine ait oldu- ğundan ilkin şüphe ettiğini, fakat en eskisi 1731-1732 yılına ait dokuz farklı nüsha ile karşılaştı- rıldığında bu şüphesinin yersiz olduğunu belirtir (2005: 66). Bruinessen'in bu şüphesinin yersiz olduğu *Mem û Zîn*'in eski nüshalarına bakıldığında gerçekten görülür. Çünkü nüshalar arasın-

iyi bilinip bu çerçevede eserleri tahlil etme yoluna gidilirse, hem metin sahih bir şekilde anlaşılmiş hem de şair/müellif en doğru şekilde tanıtılmış olur.

Kürt edebiyat tarihi, istinsah edilmiş elyazmaların kayıtları ve bunlarla ilgili yazılanlara bakıldığında, Xanî ismi bağlamında yanlış nispetler olduğu görülür. Yani *Mem û Zîn*'den sonra gelen diğer aşk mesnevilerinin birçoğunun Xanî'ye aidiyetleri tartışılmış, bazı elyazmalarda bu eserler Xanî adına kaydedilmiştir.⁷ Bu da Xanî'nin büyük bir etki yaratmanın yanı sıra kanonu belirmemiş bir isim olduğunu gösterir. Bu sebeple isminin “büyük” olması aynı zamanda manipülasyonlar ve tersten okumalar için “müsaait” bir zemin de hazırlayacaktır. Nitekim, yukarıda Kürt milliyetçiliği bağlamında tartıştığımız Xanî isminin kullanım biçiminin tersten bir yansıması da bir Kürt şairi olarak Xanî'nin “Türkleştirilme” çabaları olur. Öyle ki M. Emin Bozarlan'ın *Mem û Zîn*'i ilk kez Türkiye Türkçesine çevirdiğinde eseri sansürlemek zorunda kalmasına rağmen yargılanmaktan kurtulamaması ve 90'lı yıllarda Ehmedê Xanî'nin bizzat mahkeme salonlarında “zanlı/sanlı” olarak çağrılması gibi adli vakaların hafızalarda tazeliğini koruyarak şairin Kürtlükten Türklüğe transfer çabası da Xanî isminin gerçekten “büyük” ve önemli olduğunu kanıtlar. Çünkü ancak kendini ispat etmiş isimler transfer edilmek istenir. Bu bağlamda bu konuya da iki örnek verip Xanî'nin gerçek profilini çizmeye geçebiliriz.

Kürt edebiyatından Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran gibi pek çok şair hakkında menkıbeler anlatılırken Ehmedê Xanî hakkında sözlü kültürde neredeyse hiçbir anlatımın olmaması dikkat çekicidir. Çünkü hem daha geç bir dönemde yaşamış olması hem de biyografisi ile ilgili tarihi bilgilerin kesinlik taşımasından ötürü Xanî, Kürtçe kaynaklarda menkıbelerden uzak gerçek bir kişi olarak aktarılmıştır. Fakat *Millî Folklor* dergisinde yayımlanan iki ayrı yazıda hem mitolojik bir Xanî ile karşılaşır hem de onun dilinden “Türki motifleri” okuruz. İlk yazı İsmet Alparslan'a ait olup “Kıbrıs Çıkartmasındaki Ahmed-i Hanî” başlığını taşır. Oldukça enteresan bu tek sayfalık yazıda, 1974 yılında gerçekleştirilen “Kıbrıs Barış Harekâtı”nda bir savaş pilotunun yakıt ikmali için üssüne dönmek istediğinde, uçak kabininde nur yüzlü bir ihtiyar dedeyi görmesi konu edinilir. Pilot kendisine kim olduğunu sorduğunda “nur sakallı” ve “beyaz elbiseli pîr” şöyle cevap vermiştir:

Korkma evlâdım, der. Ben Türk'üm; bana Ahmed-î Hanî derler. Benim evim Doğubeyazıt'tadır. Sana yardıma geldim. Eğer birgün yolun Doğubayazıt'a

da neredeyse farklar yok denecek kadar azdır. Fakat bu şüphenin temelinde yatan asıl nedenin, Xanî'nin bunları yazmış olma ihtimalinden ziyade, Xanî ve metnine yönelik süregelen yanlış yorumlamaları olduğunu belirtmek gerekir.

7 Ehmedê Xanî'ye nispet edilmeye çalışılan aşk mesnevilerinden biri de Selîmiyê Hîzânî'nin *Yûsuf û Zuleyxâ'sıdır*. Bu konu hakkında daha fazla detay için bkz. (Geverî, 2013: 64-74).

düşerse, sorduğunda benim evimi sana gösterirler. Sen gösterdiğim yerleri bombalamaya devam et... (Alparslan, 1991: 46) [özgün imla].

Böylece yakıt deposunun gerçekten de dolmuş olduğunu gören pilot Kıbrıs semalarından çıkmadan tekrar düşman mevzilerini vurur. Görevi bitip izne ayrıldığında Xanî'nin türbesini ziyaret eder. Yazar, kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan söz konusu anlatısında ayrıca dipnot düşerek Xanî'nin Arvasiler soyundan olduğu bilgisini verecektir. Bu yönüyle tutarlı hiçbir yanının olmadığı ve sadece bir menkıbenin ürünü olan bu yazıya bilimsel bir eleştirinin yöneltilmesinin bir anlamının olmadığı aşikârdır. Fakat Ehmedê Xanî'nin nasıl bir düşünme biçimiyle bir "motif"e dönüştürüldüğünü görmek bakımından önemlidir. Aynı derginin bir başka sayısındaki Ahmet Turan imzalı "Memo-Zin Hikâyesinde 'Yer' Motifi" başlıklı yazıda da doğrudan Xanî ile ilgili bir değinide bulunulmamasına rağmen "Mem û Zîn" ("Memê Alan") destanının orijinal versiyonları yerine Türkçe çevirisi kullanılarak "kara toprak" ve "karalar bağlamak" gibi pek çok kültürün ortak sembolü olabilecek unsurlar üzerinden metnin Türk kültüründeki yeri tartışmaya açılmıştır (Turan, 1994: 64-66). Dolayısıyla bilimsel kaygılardan uzak bir şekilde Xanî ve onun eserlerine yaklaşıldığı için şairin kendisi bir "idol"e ve "ideolog"a dönüştürülürken, yazdıkları da gelişigüzel yorumlandığı için bir propaganda aracına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda birçok tarihi şahsiyetin başına gelen benzer durumlar bir yerden sonra durulmasına rağmen, Ehmedê Xanî ismi etrafında süregelen yanlış okumaların devamlılık arz ettiği söylenebilir.

Xanî'nin önceki şairlerden farkı: O bize bir hikâye anlattı

Ehmedê Xanî ismi etrafında gelişen yanlış algıların teşhisinden sonra, artık Xanî'nin gerçekten ayırt edici özellikleri ve etkisinden bahsedebiliriz. Kısa bir makaleye sığdıramayacağımız kadar geniş bir konu olan klasik edebiyat kanonunu anlamak Xanî gibi şairleri tanımının ilk aşamasıdır. Çünkü aşk mesnevilerinde, şairlerin âdeta birer "yazar" gibi kendi dönemlerine dair yaptıkları gözlem ve eleştirilerini öncelikle analiz etmek gerekir. Bu bağlamda yukarıda isimlerini saydığımız ve Xanî'nin kendilerini hayran bırakıp diriltmek istediği kendinden önceki üç Kürt şairden (Eli Herîrî, Melayê Cizîrî ve Feqiyê Teyran) hiçbiri aşk mesnevisi yazmamıştır. Buna rağmen Xanî'nin geleneğin bir gereği olarak mesnevi yazar İranlı şairleri anlamak yerine, kendinden önceki Kürt şairlere atıfta bulunması dikkate değerdir. Burada aşk mesnevisini günümüz roman türü gibi düşündüğümüzde, klasik edebiyat geleneğinde uzun bir hikâyenin, baştan sona kurgu ile anlatılan bir tür olduğunu hatırlatmalıyız. Bundan daha önemli olanı ise bu me-

tinlerde şairlerin kurgularında kendi seslerini muhataplarına iletiyor olmaları ve bu metinlerin başlangıcında da bir patrona seslenmeleridir. Gerek Farsça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan mesnevilerde gerekse Kürtçe yazılanlarda bu durum aşağı yukarı aynı şekilde yürümüştür. Buna rağmen Kürtçe metinlerin; şairlerinin eserlerini takdim edip bir sikke/mühür (onay) ile meşrulaştırarak, dolaşıma sokabilecekleri ve karşılığında da telif ücreti alabilecekleri siyasi bir otoritenin bulunmamış olmasından ötürü farklılaştığı görülür. Ehmedê Xanî'nin çıkış noktası tam da buna tekabül eder. Nitekim *Mem û Zîn*'deki şikâyetlerinin başında, bir şair ve sanatçı olarak eserini takdim edeceği bir Kürt otoritesinin bulunamayışıyla ilişkili olarak, kalemine ve hünere gösterilmesi gereken ilginin gösterilmemiş olmasından yakınacaktır. Bunlar dışında Xanî, edebiyat ve patron ilişkisi ile merkez-taşra diyalektiğini iyi kavramış bir şair olarak, iki güçlü imparatorluğun edebiyat dili olarak altına benzediği Farsça ve gümüşe benzediği Türkçeyle yazmaktansa bunların yerine “kırmızı bakır” ile özdeşleştirdiği Kürtçe ile yazmış olmayı bir iftihar nişanesi olarak sunar. Buna neden olarak sunduğu, “Kürtçe için bir pazarın oluşmadığı ve tersine Kürtçe pazarının oldukça kesat olduğuna” yönelik ifadeleriyle de tarihe “farklı” bir şekilde kaydedilecektir. Buna rağmen, Xanî'yi öncü ve farklı kılan özelliklerinin başında; Kürtçede ilk defa⁸ bir aşk mesnevisini “bilinçli bir şekilde” nazmetmiş olmasının ve bunu yazarken de hikâyesinin konusunu döneminin popüler eğiliminin aksine, Fars coğrafyası yerine kendi kültürünün bir ürünü olan “Memê Alan” destanına dayandırmış olmasının geldiği söylenilebilir. Xanî bu yönüyle eserinin bir çığır açacağına bilincinde olduğundan, kurgusunu da ona göre yapmıştır. Bu bağlamda “kemal meydanını bomboş bulduğu” ifadesiyle, kendisinden önce kimse- nin Kürtçe bir mesnevi yazmamış olduğuna göndermede bulunarak, bu dilde klasik edebiyatın en önemli türü olan ilk aşk mesnevisini yazmakla büyük bir iş başaracaktır. Çünkü Melayê Cizîrî'nin *Dîwan*'ı ile İranlı Hafız'ın *Divân*'ı arasında şiirsel imajların farklılığı gibi konularda ayırım görünse de genel anlamda bu iki eserde de ortak temaların etrafında dönen şiirlerin olduğu söylenebilir. Fakat mesnevilere gelince, bu eserlerde hikâyenin anlatılmasına geçilmeden önce “sebeb-i telif” ve “meth-i sultan” gibi iki önemli bölümün olduğu görülür. Bu bölümlerin ilkinde şairler, eserini neden kaleme alma gereği hissettiklerini açıklarken şairlik kimliğine dair de birtakım ayrıntılar verirler. Diğer bölümde de muhatapı oldukları siyasi otorite ile nasıl bir patronaj ilişkisi içinde bulduklarından bahsedeceklerdir. Mesnevi-

8 Buradaki “ilk defa” ifadesini temkinli kullandığımızı belirtmemiz gerekir. Çünkü Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i Kurmancî Kürtçesinde bilinen ilk örnektir. Buna rağmen, Xanî'den önce yazılmış mesnevilerin bulunma ihtimali karşısında bu “ilk”lik durumunun değişebileceği söylenebilir. Fakat eldeki bilgiler 1694'te yazılmış *Mem û Zîn*'i ilk Kürtçe aşk mesnevisi şeklinde kaydetmemizi zorunlu kılıyor.

lerde, dolayısıyla *Mem û Zîn*'de de bu bölümler ön planda olup, genel olarak buralarda anlatılanlar da edebiyat tarihini anlamamızı kolaylaştırır. Bu bağlamda, bu denli önemli meselelerin tartışıldığı bölümleri ihtiva eden bir edebî türün Kürtçedeki ilk örneğini yazan bir müellif olması hasebiyle Xanî'nin ismi öne çıkacaktır. Böylece Xanî “elsine-i selase” şeklinde üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) bir geleneği zorunlu kılan edebiyat kanonunu reddederek, bu kanona Kürtçeyi de dahil etmek istemiştir. Bu yönüyle de Xanî'yi Kürtçeyi bu dillerin seviyesine çıkarma stratejisinden dolayı Kürtlerin “millî” şairi olarak algılamamızın çok da zor olmayacağını söyleyebiliriz. Zira Xanî bu algı için oldukça münasip bir metin yazmıştır. Fakat şairin bu yönlerini modern milliyetçi kuramlarla okuyup açıklamak onu klasik edebiyat geleneğinin dışına itmek olacaktır ki bunun da Xanî'nin yaptığı işle uygunluk taşımadığı görülür.

Ehmedê Xanî'nin etkisi, yazdığı *Mem û Zîn*'in tesirinin çok ötesine taşınmıştır. Nitekim bu etkinin sınırları sadece edebiyatta görülmez. Bununla beraber Xanî, Kürt kültür, sanat ve düşünce hayatını da etkileyecek kadar güçlü bir tesire sahip olmuştur. Bu bağlamda, Bloom'un (2008: 11) “Shakespeare dünyayı, dünyanın onu etkilediğinden çok daha fazla etkilemiştir” ifadesine benzer bir şekilde söyleyecek olursak, Xanî de Kürtlere ilişkin her alanda günümüze kadar süren bir etki yaratmıştır. Böylece bu durum, Ehmedê Xanî'yi bir edebiyat öncüsü kılmakla beraber, kendisinden sonra gelen mesnevi şairlerinin onun poetikasına uygun edebî ve estetik kaygılarla hareket edip eserler üretmelerini de sağlamıştır.⁹

Sonuç olarak Ehmedê Xanî'nin, özgün ama mütevazı bir şekilde, kendi dili Kürtçe ile Kürtler arasında bilinen bir halk hikâyesi olarak “Memê Alan”ı mesnevi tarzında kaleme aldığı söylenebilir. Böylece, kurgusu ve rol model olarak alınabilecek karakterlerin belirgin şekilde yer aldığı bir anlatı olarak Kürtçedeki ilk yazılı örnek yazılmıştır. Elbette Xanî, bunu Farsça ve Türkçenin hâkim patronaj ve kanonunun en güçlü olduğu bir dönemde gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Xanî'nin bu bilinçli tercihi onu başlı başına önemli kılmıştır. Bu tercihiyle Xanî, ilk Kürtçe aşk mesnevisiyle Kürt dilinin yeterliliği ve kendi şahsi yeteneğini göstermekle beraber, Kürt kültürünün rakip kültürlerle yarışacak kadar zengin olduğunu da ispatlamak isteyecektir. Dolayısıyla Xanî'ye dair büyük sıfatlar kullanmak yerine onu sahih bir şekilde tanımamızın kendisinin “büyük” ismine daha fazla yaraşacağı söylenebilir.

9 Ayrıca Xanî'nin ve *Mem û Zîn*'in Kürtlerin sosyo-politik kültüründe nasıl bir değişimin öncüsü olduğunu görmek için bkz. (Bruinessen, 2005: 63-82).

KAYNAKÇA

- Alparslan, İsmet (1991), "Kıbrıs Çıkartmasındaki Ahmed-i Hanî", *Millî Folklor*, 12, s. 46, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=12&Sayfa=46>, erişim tarihi: 6 Ağustos 2017.
- Azizan, Herekol [Celadet Ali Bedirxan] (1941), "Klasikên Me...", *Hawar*, sayı 33, s. 6.
- Bloom, Harold (2008), *Etkilenme Endişesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2005), "Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i ve Kürt Millî Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* içinde, Abbas Vali (ed.), İstanbul: Avesta Yayınları, s. 63-82.
- Bulut, Faik (2003), *Ehmedê Xanî'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- Büyükyıldırım, Ayşe (2009), "Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde İnsan Bedeniyle İlgili Benzetmeler", *Turkish Studies*, 4/2, s.165-187.
- Ehmedê Xanî (1919), *Mem û Zîn*, İstanbul: Necm-i İstiklâl Matbaası.
- , (2005), *Mem û Zîn* (wergêra tipên Latini: M. Emin Bozarşlan), İstanbul: Weşanên Deng.
- Geverî, Ayhan (2013), *Yûsuf û Zuleyxa Selîmiyê Hizanî*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Mem, H. (2005), *Üçüncü Öğretmen: Xanî*, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları.
- Riyâz, Muhammed (tarih yok), "Te'sîrât-ı Iqbâl az Mowlana", *Qend-i Parsî*, s. 147-160, <http://www.ensani.ir/storage/Files/20120514093844-7065-220.pdf>, erişim tarihi: 6 Ağustos 2017.
- Şakelî, Ferhad (1996), *Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Tek, Ayhan (2017), *Hâmîsîz Şâir, Babasız Metin: Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Turan, Ahmet (1994), "Memo-Zin Hikâyesinde 'Yer' Motifi", *Millî Folklor*, 21, s. 64-66, <http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=21&Sayfa=65>, erişim tarihi: 6 Ağustos 2017.
- Yavuz, Kemal (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme, cilt 1/1*, İstanbul: TDK Yayınları.

